

І.В.ПАСЛАВСЬКИЙ *

ГАЛИЦЬКИЙ ЄПІСКОП ПЕТРО – СТАВЛЕНИК І ДИПЛОМАТ ДАНИЛА РОМАНОВИЧА

Ідеться про руського «архієпископа Петра», котрий, за свідченням двох середньовічних англійських джерел, у 1244–1245 рр. побував на Заході, узяв участь у роботі І Ліонського собору, де виступив із докладною інформацією про татар. Обґрунтовується концепція, що згаданий у хроніках Петро був єпископом Галича, якого князь Данило Романович поставив на місце збіглого 1242 р. до Угорщини галицького владика Артемія. Висувається припущення, що єпископом Петром міг бути колишній ігумен київського монастиря Св. Спаса Петро Акерович. Подано критичний аналіз літератури з цієї проблеми.

Ключові слова: архієпископ Петро, Галицько-Волинська держава, Данило Романович, Галицька єпархія, І Ліонський собор, Петро Акерович.

«Шематизм усього кліру Львівської греко-католицької митрополічної архієпархії» за 1832 р. у переліку галицьких єпископів уперше називає «архієпископа Петра» – відразу після літописно засвідченого владика Артемія, котрий близько 1242 р. покинув свою кафедру й емігрував в Угорщину¹. Упродовж 1832–1856 рр. львівські шематизми зараховували «архієпископа Петра» до каталогу галицьких єпископів². Однак починаючи з 1857 р. він зникає з переліків духовних осіб Львівської архієпархії³. Відтоді ані в історико-статистичних, ані у загальних студіях, присвячених Галицькій єпархії, згадок про Петра немає. Чому так сталося, скажемо далі, а поки що спробуємо з'ясувати, на якій підставі укладачі львівського шематизму 1832 р. внесли «архієпископа Петра» до каталогу галицьких єпископів.

Упорядником і відповідальним редактором перших шематизмів Львівської архієпархії був галицький церковний і громадський діяч, відомий історик о. М.Гарасевич (1763–1836 рр.) – за митрополитів Антонія (Ангеловича) і Михайла (Левицького) архіпресвітер львівської капітули та генеральний вікарій. Немає сумніву, що саме він заніс ім'я архієпископа Петра до списку галицьких єпископів XIII ст.⁴ Як можна здогадуватися, підставою для цього послужили два аргументи. Один із них наводиться власне у самому шематизмі 1832 р.:

* Паславський Іван Васильович – кандидат філософських наук, провідний науковий співробітник Інституту українознавства імені І.Крип'якевича НАН України, відділ історії середніх віків (Львів)

E-mail: paslavskyivan@gmail.com

¹ Schematismus universi cleri Archidioceseos Metropolitanae graeco-catholicae Leopoliensis pro Anno Domini 1832. – Leopoli, 1832. – P.6.

² Schematismus universi cleri Archidioceseos Metropolitanae graeco-catholicae Leopoliensis pro Anno Domini 1856. – Leopoli, 1856. – P.6–7.

³ Schematismus universi cleri Archidioceseos Metropolitanae graeco-catholicae Leopoliensis pro Anno Domini 1857. – Leopoli, 1857. – P.6.

⁴ Петрушевич А. О галицких епископах со времён учреждения Галицкой епархии, даже до конца XIII века // Галицкий исторический сборник, издаваемый Обществом Галицко-русской ма-тицы. – Л., 1854. – Вып. II. – С.3–81.

це вказівка на історико-статистичний твір М. Ле К'ена «Християнський Схід» («Oriens Christianus»), в якому цей французький домініканець уперше за нових часів звернув увагу на існування у 1240-х рр. «руського архієпископа Петра», котрий, як він здогадувався, міг бути київським митрополитом⁵. М. Ле К'ен своєю чергою наводив свідчення середньовічного англійського хроніста Метью Паризького (1200–1259 рр.), котрий у своєму творі «Велика хроніка» («Chronicon Majus») подав інформацію, що наприкінці 1244 р. до Північної Італії («ad partes cisalpinas») прибув «один архієпископ із Русі, на ім'я Петро» («Quidam archiepiscopus de Russcia, Petrus nomine»), який мав зустріч із Папою Римським і подав йому докладну інформацію про походження, спосіб життя й наміри татар⁶. Про перебування на Заході «руського архієпископа Петра» повідомляє також інше середньовічне англійське джерело – так звані «Буртонські аннали» («Annales Burtonenses»), подаючи додаткову інформацію про нього, зокрема, що він був присутній на І Ліонському соборі (26 червня – 18 липня 1245 р.), де виступив із промовою про татар, зміст якої майже дослівно збігається з тим, що він розповів про цей народ у записі Метью Паризького. Ця пам'ятка, однак, залишилася невідомою М.Гарасевичу, адже її видання було здійснено вже після смерті історика⁷.

Цікаво, що про перебування руського посольства на І Ліонському соборі було відомо польському хроністові XVI ст. Мацеєві Стрийковському, який стверджував про відправку його в Ліон галицько-волинським князем Данилом Романовичем – задля переговорів із папою Інокентієм IV у справі своєї коронації та можливого укладення церковної унії⁸. Звідки М.Стрийковський узяв цю інформацію, точно сказати неможливо. У будь-якому разі дані про Данилове посольство до Ліона відсутні в давньому польському історієписанні, зокрема у працях Яна Длугоша, Мацея Меховського та Марціна Кромера, котрі використовував М.Стрийковський, ведучи мову про коронацію Данила Романовича⁹. Тут можливі два варіанти: або польський історик мав під рукою якесь невідоме руське джерело XIII ст. з аналогічними звістками, або йому були доступні «Буртонські аннали», чи якась інша західна хроніка, що не збереглася до нашого часу. Принаймні немає підстав уважати, нібито повідомлення про висилання Данилом послів на І Ліонський собор М.Стрийковський вигадав. Тим більше, що в його правдивості не сумнівалися польські та українські історики XVII–XVIII ст., зокрема А.Бзовій, К.Ходикевич, І.Кульчинський та І.Стебельський, які одноставно стверджували про причетність Данила

⁵ Oriens Christianus in quatuor patriarchatus digestus; Quo exhibentur Ecclesiae, Patriarchae, caeterique Praesules totius Orientis. Studio et opera R.P.F. Michaelis le Quien, Morino-Boloniensis, Ordinis Fratrum Praedicatorum. Opus Posthumum. – T.I. – Parisiis, 1740. – P.1274.

⁶ Rerum Britannicarum medii aevi Scriptores or Chronicles and Memorials of Great Britain and Ireland during the Middle Age. – T.57: Matthaei Parisiensis Chronicon Majus / Ed. H.R.Luard. – Vol. IV. – London, 1877. – P.386–389.

⁷ Ibid. – T.36: Annales de Burton (A.D. 1004–1263) / Ed. H.R.Luard. – Vol.I. – London, 1864. – P.271–275.

⁸ Strykowski M. O koronacji dwojakiej na krolewstwo Ruskie Daniela Romanowicza // *Idem*. Kronika polska, litewska, żmudzka i wszystkiej Rusi. Wyd. nowe z roku 1582. – Warszawa, 1846. – T.1. – S.290–291.

⁹ Dąbrowski D. Koronacja Daniela Romanowicza w relacjach Jana Długosza i jego szesnastowiecznych polskich kontynuatorów // Княжа доба: історія і культура. – Л., 2008. – Вип.2. – С.109–122.

Романовича до «руського епізоду» І Ліонського собору¹⁰. Із приводу посольства галицько-волинського князя до Інокентія IV вже в першій половині XIX ст. писав німець Ф.Штраль¹¹.

Інформація польських та українських істориків XVII–XVIII ст. про Данила Романовича як ініціатора й організатора місії до папи Інокентія IV була, без сумніву, відома М.Гарасевичу. Відтак цілком можна припустити, що вона стала другим важливим аргументом, який дав йому підставу побачити в «ліонському» Петрі саме галицького єпископа, а не гіпотетичного «київського митрополита», як здогадувався М. Ле К'єн.

І справді, із руських літописів було відомо, що Данило Романович поставив митрополитом у Києві свого печатника Кирила (1243 р.), якого після канонічного висвячення в Нікеї (1247–1248 рр.) визнали всі єпархії Київської митрополії, включаючи заліські¹². З огляду на це Петро не міг бути київським митрополитом. А це означає, що він був владикою котроїсь із церковних областей держави Романовичів. Оскільки з «Галицько-Волинського літопису» відомо, що єпископ Галича Артемій близько 1242 р., побоюючись Данила за свою співпрацю з мадярами, утік до Угорщини¹³, М.Гарасевич цілком логічно зробив висновок про поставлення Данилом Романовичем на його місце своєї людини, якій він і довірив відповідальну дипломатичну місію на Заході¹⁴.

Версію галичанина М.Гарасевича про галицького єпископа Петра – ставленика й дипломата Данила Романовича, дещо згодом підтвердив слобожанин Д.Гумілевський, більше відомий як харківський архієпископ Філарет. У своєму фундаментальному огляді давньої руської богословської літератури, говорячи про «ліонського» архієпископа Петра як духовного письменника, він назвав його «єпископом галицьким»¹⁵.

Однак спроба ідентифікувати «ліонського» архієпископа Петра з тодішнім галицьким єпископом і дипломатом князя Данила майже відразу наштовхнулася на спротив окремих дослідників. Першим, хто поклав край таким намаганням, був метр львівської історичної науки XIX ст. А.Петрушевич. У своїй розвідці про галицьких єпископів, написаній 1854 р., він категорично заявив, що «близько 1244 р. не було жодного Петра архієпископа в Галичі»,

¹⁰ Bzovii A. Thaumaturgus Polonus seu de vita et miraculis S. Hyacinthi Confessoris, Ordinis FF. Praedicatorum. – Venetiis, 1606. – P.34; Chodykiewicz C. Dissertationes historico-criticae de utroque Archiepiscopatu Metropolitano Kijowiensi et Haliciensi, uti olim distincto [...] Ritus Graeco-Uniti [...] certioribus documentis illustrantae. – Leopoli, 1770. – P.K1–K2; Kulczyński I. Specimen Ecclesiae Ruthenicae. – Romae, 1733. – P.202; Stebelski I. Dwa wielkie światła na horyzoncie połockim. Wyd. 2-e. – Lwów, 1867. – T.III. – S.17–18.

¹¹ Strahl Ph. Geschichte der russischen Kirche: Erster Theil: Von den ersten Anfängen des Christenthums bis zur Errichtung des Patriarchatus in Russland. – Halle, 1830. – S.240; Idem. Geschichte des russischen Staates: Zweiter Band: Von 1224 bis 1505. – Hamburg, 1839. – S.43.

¹² Полное собрание русских летописей (далі – ПСРЛ). – Т.I: Лаврентьевская летопись. Изд. 2-е. – Ленинград, 1926. – С.472.

¹³ Там же. – Т.II: Ипатьевская летопись. Изд. 2-е. – Санкт-Петербург, 1908. – С.793.

¹⁴ Примітно, що М.Гарасевич майже всіх галицьких єпископів XIII ст. титулував митрополитами або архієпископами. На якій підставі він це робив, сьогодні годі сказати. Можна тільки припустити, що це був відгомін якоїсь давньої традиції, котра виділяла галицьку єпископську кафедру серед інших кафедр Галицько-Волинської держави, позаяк вона була столицею. Недарма на початку XIV ст. саме її Константинополь підніс до рангу митрополії.

¹⁵ Филарет, архиеп. Обзор русской духовной литературы: 862–1720. – X., 1859. – С.87.

і що дані М. Ле К'ена та інших істориків ніяк не свідчать, ніби згаданий Петро «мав бути архієпископом галицьким»¹⁶. Посилаючись на «Галицько-Волинський літопис», який мовчить про «архієпископа Петра», а натомість згадує про митрополита Кирила та висилання його Данилом і Васильком на посвячення до Нікеї, А.Петрушевич категорично заявив, що «архієпископ Петро не був ані галицьким, ані київським митрополитом»¹⁷. На його думку, згаданий у західних джерелах «руський архієпископ Петро» – це якийсь римо-католицький єпископ, котрий був присланий у Русь для задоволення духовних потреб вихідців із німецьких, італійських, угорських і польських земель, що численними громадами проживали в руських містах¹⁸. Остаточний вердикт А.Петрушевича був, отже, такий, що руський владика Петро, про якого йшлося у працях М. Ле К'ена та інших істориків, найімовірніше був «титулярним латинським, а не греко-словенським архієпископом»¹⁹. Зауважмо, що так А.Петрушевич стверджував 1854 р., адже згодом він кардинально змінить свою думку.

Після такого рішучого вироку А.Петрушевича владика Петро на довгий час зник із каталогів галицьких єпископів, і, як уже зазначалося, від 1857 р. він уже не значився у шематизмах Львівської архієпархії²⁰. Висновок А.Петрушевича став причиною однієї історіографічної маніпуляції. Ми вже говорили, що першим, хто назвав «ліонського архієпископа» Петра галицьким владикою, був М.Гарасевич, який у шематизмі 1832 р. вперше вписав того до реєстру галицьких єпископів. Після смерті М.Гарасевича (1836 р.) цю лінію продовжував канонік о. В.Левицький (до 1851 р.), а після нього – о. М.Малиновський, який із 1857 р. перестав згадувати владика Петра в переліку галицьких єпископів. Утім, М.Малиновський на цьому не зупинився. Він був упорядником та редактором основної історичної праці М.Гарасевича «Аннали руської церкви», що побачила світ 1862 р., уже після смерті автора. Так ось, у цій студії в реєстрі галицьких єпископів імені владика Петра немає²¹. А усунув його звідти, як легко здогадатися, редактор М.Малиновський, і зробив він це, без сумніву, під впливом вердикту А.Петрушевича.

Однак згодом А.Петрушевич переглянув свою позицію. У 1860–1870-х рр. у Лондоні побачили світ наукові видання «Буртонських анналів» і «Великої хроніки» Метью Паризького, і таким чином інформація про руського архієпископа Петра, що брав участь і виступав на I Ліонському соборі, стала доступною для вчених у всій повноті, а не у скупих уривках, як це було досі²². Дійшли ці відомості й до Галичини, і першим ними скористався саме А.Петрушевич.

¹⁶ Петрушевич А. О галицких епископах со времён учреждения Галицкой епархии, даже до конца XIII века. – С.4–5.

¹⁷ Там же. – С.6–7.

¹⁸ Там же. – С.6.

¹⁹ Там же. – С.8.

²⁰ Schematismus universi cleri Archidioceseos Metropolitanae graeco-catholicae Leopoliensis pro Anno Domini 1857. – Р.6.

²¹ Harasiewicz M. Annales Ecclesiae Ruthenae. – Leopoli, 1862. – Р.12.

²² Rerum Britannicarum medii aevi Scriptores or Chronicles and Memorials of Great Britain and Ireland during the Middle Age. – Т.36: Annales de Burton (A.D. 1004–1263). – Vol.I. – Р.271–275; Ibid. – Т.57: Matthaei Parisiensis Chronicon Majus. – Vol.IV. – Р.386–389.

У своїй ширшій розвідці з 1881 р. про церкву Св. Пантелеймона в Галичі він, простудіювавши всю інформацію про архієпископа Петра з обох англійських видань, дійшов висновку, що цей владики був таки русином, і то греко-слов'янського обряду. Латинським єпископом він не міг бути вже хоч би тому, що джерела виразно вказують на незнання Петром латини, а під час спільної літургії з соборними отцями його ризи відрізнялися від латинських. Тепер А.Петрушевич не без національної гордості міг відзначити, що в результаті вичерпного реферату про походження, звичаї та наміри ординців, з яким на Ліонському соборі виступив «наш» руський архієпископ Петро, «Західна Європа дістала першу докладну відомість про татар»²³. Але найцікавіше, що А.Петрушевич, не згадуючи про свою давнішу кваліфікацію владики Петра як латинського єпископа, направленого Римом у Русь для духовної опіки місцевих іноземців-католиків, раптом беззастережно прийняв погляд М.Гарасевича, В.Левицького й Філарета, що згаданий Петро був галицьким єпископом греко-слов'янського обряду. Ба більше, тепер А.Петрушевич схилявся до твердження М.Стрийковського, І.Кульчинського, Ф.Штралля, нібито посольство на собор у Ліоні вислав галицько-волинський князь Данило Романович. Він стверджував також, що знаменита місія Джованні да Плано Карпіні на Русь і в Монголію (1245–1247 рр.) стала прямим наслідком ліонської подорожі руського владики Петра²⁴.

Проти освіженої А.Петрушевичем концепції, що дипломатом Данила Романовича був галицький єпископ Петро, виступили деякі українські та польські історики. Зокрема, її рішуче заперечували професор Київського університету, відомий спеціаліст з історії Галицько-Волинської Русі М.Дашкевич²⁵, а також польські дослідники В.Абрагам, Ю.Умінський та К.Малечинський (останні висунули версію, що «ліонським архієпископом» Петром був найвірогідніше рязанський єпископ)²⁶. Подібні твердження аргументовано спростував молодий український дослідник М.Чубатий. У 1917 р. він опублікував розлогу розвідку про стосунки Західної України й Риму у XIII ст., в якій додатковими доводами підтвердив версію М.Гарасевича, Філарета та А.Петрушевича і дійшов висновку, що ліонським гостем 1245 р. «був владики Галича, наслідник угорського сторонника – єпископа Артемія, що 1241 р. подався з угорською залогою за Карпати»²⁷. А тим князем, котрий вислав єпископа Петра в Ліон, на думку М.Чубатого, «міг бути лише Данило», який покладав великі надії на допомогу Заходу в боротьбі з татарами²⁸.

²³ *Петрушевич А.С.* Историческое известие о церкви св. Пантелеймона близ города Галича. – Л., 1881. – С.54.

²⁴ Там же. – С.53–54.

²⁵ *Дашкевич Н.* Переговоры пап с Даниилом Галицким об унии Юго-Западной Руси с католичеством (Первая уния Юго-Западной Руси с католичеством) // Киевские университетские известия. – 1884. – №8 (август). – С.150–154.

²⁶ *Abraham W.* Powstanie organizacji kościoła łacińskiego na Rusi. – Lwów, 1904. – Т.І. – С.119; *Umiński J.* Niebezpieczeństwo tatarskie w połowie XIII w. a papież Innocenty IV. – Lwów, 1922. – С.93; *Małczyński K.* [Rec. na J.Umińskiego] // Kwartalnik Historyczny. – Lwów, 1923. – R.37. – Zesz.1/2. – С.412–413.

²⁷ *Чубатий М.* Західна Україна і Рим у XIII віці у своїх змаганнях до церковної унії // Записки НТШ. – Л., 1917. – Т.123/124. – С.37.

²⁸ Там само. – С.38.

Концепція М.Чубатого, що в основних параметрах повторювала висновки А.Петрушевича з 1881 р., на якийсь час запанувала в українській історіографії. Зокрема, її підтримав відомий у 1920–1930-х рр. професор Львівської богословської академії А.Іщак²⁹. Та все змінилося, коли 1927 р. старший колега М.Чубатого й А.Іщака, чільний український історик С.Томашівський опублікував сенсаційну розвідку про «незнаного митрополита» Петра Акеровича³⁰. У своїй праці він здійснив спробу розв'язати дві засадничі проблеми: по-перше, ідентифікувати персонально руського владику, що побував на Ліонському соборі 1245 р, і, по-друге, відповісти на питання: хто з тодішніх руських князів делегував його в Ліон для переговорів з Папою Римським?

С.Томашівський відкинув усі, які існували на 1927 р., гіпотези та здогади щодо особи архієпископа Петра й князя, який йому протегував. Озброївшись головню писемними матеріалами XIII ст., зокрема «Великою хронікою» Метью Паризького та «Буртонськими анналами», а також руськими літописами, дослідник після ретельного вивчення цих пам'яток дійшов висновку, що загадковий руський єпископ Петро, який фігурував у згаданих західних джерелах, – це ієромонах Петро, ігумен київського монастиря Св. Спаса на Берестовім, який двічі згадувався в Лаврентіївському зводі: під 1230 та 1231 рр.³¹

Далі історична логіка С.Томашівського була такою. Якщо західні пам'ятки однастайно називають «ліонського» Петра архієпископом, і оскільки у східній церкві цей сан рівнозначний санові митрополита, то цей Петро був київським митрополитом, який успадкував київську митрополічу кафедру після зникнення митрополита-грека Йосифа 1240 р. Позаяк призначення нового предстоятеля традиційно було прерогативою вищої державної влади в Києві, а впродовж 1241–1244 рр. цю владу уособлював Михайло Всеволодович Чернігівський, С.Томашівський зробив логічний висновок, що це, власне, він номінував спаського ігумена Петра на київського митрополита й послав його із місією на Захід³².

Концепція С.Томашівського виглядала такою новаторською та логічно завершеною, що вона без істотних застережень була прийнята майже всією вітчизняною історіографією довоєнного й повоєнного періодів. Від 1927 р. ім'я «київського митрополита Петра Акеровича» фігурувало майже в усіх більш-менш поважних дослідженнях або загальних курсах історії Київської церкви, що вийшли з-під пера українських католицьких авторів³³. Під її впливом ради-

²⁹ Іщак А. Уніонні і автокефальні змагання на українських землях від Данила до Ісидора // Богословія. – Л., 1923. – Т.І. – Кн.1. – С.23.

³⁰ Томашівський С. Предтеча Ісидора: Петро Акерович, незнаний митрополит руський (1241–1245) // Записки ЧСВВ. – Жовква, 1927. – Т.П. – Вип.3/4. – С.221–313.

³¹ Там само. – С.280–281.

³² Там само. – С.281–283.

³³ Великий А.Г. З літопису християнської України. – Рим, 1968. – Т.П. – С.131, 153–154, 267; Коструба Т. Нариси з церковної історії України X–XI ст. – Л., 1939. – С.56; Лужницький Г. Українська церква між Сходом і Заходом: Нарис історії Української церкви. – Філадельфія, 1954. – С.123–124; Мудрий С. Нарис історії церкви в Україні. – Івано-Франківськ, 1999. – С.94; Нагаєвський І. Історія римських вселенських архієреїв. – Мюнхен, 1964. – Ч.1. – С.311; Стасів М. Христова церква в Україні: 988–1596. – Л., 1993. – С.126; Kosyk W. Verschiedene Entwicklungswege der Kirche in der Ukraine und in Russland (11–16 Jahrhundert) // Jahrbuch der Ukrainekunde. – München, 1989. – №26. – S.193–194; Senyk S. A history of the Church in Ukraine. – Vol.1: To the end of the thirteenth century. – Roma, 1993 [Orientalia Christiana Analecta: 243]. – S.430–431.

кально змінив свої погляди на цю проблему згадуваний уже М. Чубатий. Якщо під час Першої світової війни, як пригадуємо, він доводив, що руським гостем І Ліонського собору був галицький єпископ Петро, ставленик і посланець князя Данила Романовича, то після Другої світової війни беззастережно прийняв гіпотезу С.Томашівського про київського митрополита Петра Акеровича – номіната й дипломата князя Михайла Всеволодовича³⁴. За С.Томашівським пішли також відомі українські світські історики, що працювали на еміграції³⁵, і навіть дехто з українських радянських дослідників³⁶. Його концепцію підтримало багато іноземних учених, серед яких відомі російські історики, причому як еміграційні (частково М.Таубе, А.Карташев)³⁷, так і радянські (В.Пашуто, Б.Рамм, В.Матузова, П.Жаворонков)³⁸. Аргументи С.Томашівського визнали такі відомі представники польської історичної науки, як Г.Пашкевич, А.Ф.Грabsький, Є.Стжельчик³⁹, а також деякі німецькі дослідники, зокрема А.Амманн (частково) і Г.Штекль⁴⁰.

Однак концепція С.Томашівського зазнала й гострої критики як із боку зарубіжних, так і українських дослідників. Першим вимогливо оцінив окремі його висновки згадуваний російський історик М.Таубе. Визнавши «вельми цікавим» твердження українського автора, що «ліонський архієпископ» Петро – це київський митрополит, якого поставив і вислав на Захід Михайло Всеволодович Чернігівський, він рішуче не погодився з висновком, що цим «київським митрополитом Петром» був ігумен київського Святоспаського монастиря на Берестовім ієромонах Петро Акерович⁴¹. Проти концепції С.Томашівського у цілому виступив згадуваний уже польський дослідник

³⁴ Чубатий М. Історія християнства на Русі-Україні. – Т.І (до року 1353). – Рим; Нью-Йорк, 1965. – С.603–625.

³⁵ Грицак П. Галицько-Волинська держава. – Нью-Йорк, 1958. – С.108; Дорошенко Д. Православна церква в минулому й сучасному житті українського народу. – Берлін, 1940. – С.40; Його ж. Нарис історії України. – Л., 1991. – С.93; Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2 т. – К., 1995. – Т.1. – С.185, 555.

³⁶ Свідерський Ю.Ю. Боротьба Південно-Західної Русі проти католицької експансії в Х–ХІІІ ст. – К., 1983. – С.104–105; Ставицький В.І. Відомості про Русь з «Історії монголів» Плано Карпіні // Український історичний журнал. – 1988. – №6. – С.32–40.

³⁷ Карташев А.В. Очерки истории русской церкви. – Т.1. – Москва, 1991 [репринтне відтворення вид.: Париж, 1959]. – С.293; Таубе М.А. Рим и Русь в домонгольский период (X–XIII вв.) // Ex Oriente: Religiose und philosophische Probleme des Ostens und des Westens / Hrsg. L.Berg. – Mainz, 1927. – S.193.

³⁸ Пашуто В.Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – Москва, 1950. – С.57–58; Рамм Б.Я. Папство и Русь в X–XV вв. – Москва; Ленинград, 1959. – С.149–150; Матузова В.И. Английские средневековые источники IX–XIII вв.: Тексты, перевод, комментарий. – Москва, 1979. – С.183–188; Жаворонков П.И. Никейская империя и княжества Древней Руси // Византийский временник. – Москва, 1982. – Т.43. – С.84–85.

³⁹ Paszkiewicz H. Jagellonowie a Moskwa. – Т.І: Litwa a Moskwa w XIII i XIV wieku. – Warszawa, 1933. – S.187; Grabski A.F. Polska w opiniach obcych X–XIII w. – Warszawa, 1964. – S.295; Strzelczyk J. Mongolowie a Europa: Stolica Apostolska wobec problemu mongolskiego do połowy XIII wieku // Spotkanie dwóch światów: Stolica Apostolska a świat mongolski w połowie XIII wieku / Pod red. J.Strzelczyka. – Poznań. 1993. – S.66.

⁴⁰ Ammann A.M. Kirchenpolitische Wandlungen in Ostbaltikum bis zum Tode Alexander Neuski's: Studien zum Werden der russischen Orthodoxie. – Romae, 1936 [Orientalia Christiana Analecta: 105]. – S.247–248; Stökl G. Das Fürstentum Galizien-Wolhynien // Handbuch der Geschichte Russlands. – Stuttgart, 1980. – Bd.1. – S.518; Idem. Kanzler und Metropolit // Studien zur Geschichte Osteuropas: III Teil (Gedenkband für H.F.Schmid). – Bd.V. – Graz; Köln, 1966. – S.166.

⁴¹ Таубе М.А. Рим и Русь в домонгольский период (X–XIII вв.). – S.193.

К.Малечинський, який у розгорнутій рецензії на розвідку українського історика продовжував стверджувати, що руським гостем І Ліонського собору був рязанський єпископ, а не київський митрополит чи галицький владика⁴². Ще один польський дослідник, але вже повоєнного часу, Б.Щесняк у критиці концепції С.Томашівського зайшов так далеко, що взагалі заперечив історичну постать архієпископа Петра⁴³. Відкинули висновки С.Томашівського також деякі інші польські історики, зокрема А.Поппе та М.Бартніцький, утім так і не запропонувавши власних вирішень цієї проблеми⁴⁴.

Проте найбільш заповзятливим критиком С.Томашівського виявився київський дослідник О.Толочко, який у своїй статті 1990 р. піддав ревізії всю дотеперішню українську історіографію проблеми руського учасника І Ліонського собору. У результаті певних логічних конструкцій він ототожнив особу архієпископа Петра з ближче невстановленим суздальським священиком, якого, на думку О.Толочка, у Ліон до папи відправив владими́ро-суздальський князь Ярослав Всеволодович⁴⁵.

Про безпідставність подібних тверджень скажемо далі, а зараз розглянемо найновішу публікацію, яка, на наш погляд, ставить остаточну крапку у двохсотлітній дискусії навколо особи руського гостя І Ліонського собору архієпископа Петра та його політичного зверхника. Маємо на увазі розвідку відомого львівського історика Я.Дашкевича⁴⁶. Автор наводить переконливі свідчення, що у близькому оточенні Данила Романовича був єпископ на ім'я Петро, який виконував дипломатичні доручення галицько-волинських володарів. Ці дані вчений почерпнув з одного караїмського документа, укладеного близько 1700 р. на основі давніх караїмських актів. У ньому наводиться зміст грамоти князя Данила, згідно з котрою 1246 р. він дозволив кримським караїмам переселятися з родинами в Галич. Як свідчить колофон, свідками при підписанні Данилом цього акта були князь Василько та єпископ Петро⁴⁷. Я.Дашкевич уважав, що згаданий у колофоні єпископ Петро і є тим загадковим владикою (архієпископом) Петром, який «відіграв у середині XIII ст. дуже помітну роль у дипломатичних і церковних зв'язках Галицько-Волинської держави з Західною Європою»⁴⁸.

⁴² *Maleczyński K.* [Rec. na S.Tomaszowskiego] // *Kwartalnik Historyczny*. – Lwów, 1927. – R.41. – Zesz.1/2. – S.616–618.

⁴³ *Szcześniak B.* The mission of Giovanni de Plano Carpini and Benedict of Pole of Vratislavia to Halicz // *Journal of Ecclesiastic History*. – 1956. – №7. – P.12–20.

⁴⁴ *Поннэ А.* Митрополиты и князья Киевской Руси // *Подскальски Г.* Христианство и богословская литература в Киевской Руси (988–1237 гг.). – Санкт-Петербург, 1996 [Subsidia Byzantinorossica, t.1]. – С.467–468; *Bartnicki M.* Polityka zagraniczna księcia Daniela Halickiego w latach 1217–1264. – Lublin, 2005. – S.119–122.

⁴⁵ *Толочко О.П.* Петро Акеревич – гаданий митрополит всея Русі // *Український історичний журнал*. – 1990. – №6. – С.53.

⁴⁶ *Дашкевич Я.* Данило Романович і єпископ Петро в освітленні караїмського джерела // *Українські землі часів короля Данила Галицького: Церква і держава: Статті й матеріали*. – Л., 2005. – С.74–91. У первісному варіанті ця стаття під децю іншою назвою за підписом «Ярослав Степанів» з'явилася французькою мовою ще 1978 р. – в українознавчому американському журналі «Гарвардські українські студії», але довгий час залишалася недоступною для дослідників в Україні (див.: *Stepaniv J.* L'époque de Danylo Romanovych (milieu du XIII siècle) d'après une source karaïte // *Harvard Ukrainian Studies*. – Cambridge, Mass, 1978. – Vol.II. – №3. – P.334–373).

⁴⁷ *Купчинський О.* Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV ст.: Дослідження. Тексти. – Л., 2004. – С.1110–1112.

⁴⁸ *Дашкевич Я.* Данило Романович і єпископ Петро в освітленні караїмського джерела. – С.86.

Відкриття Я.Дашкевича дозволяє стверджувати, що віднайдений ним історичний єпископ Петро був галицьким єпископом. Нагадаймо, що цей церковнослужитель, згідно зі свідченням караїмського джерела, був присутній як свідок при підписанні Данилом Романовичем дарчої грамоти караїмам на право переселятися з Криму до Галича. Зрозуміло, що вирішення такої важливої справи, як імміграція іновірного населення, не могло обійтися без участі й згоди місцевого єпископа. Отож є всі підстави зробити висновок, що ним і був влади́ка Петро, котрий підписався як свідок на княжій грамоті караїмам.

Однак зважаючи на те, що стосовно особи, походження та політичного патрона руського архієпископа Петра в українській та зарубіжній історіографії висловлювалися різні версії, вважаємо за необхідне дати їм критичну оцінку. Насамперед розгляньмо твердження, що Петро був ставлеником і дипломатом Михайла Всеволодовича Чернігівського (С.Томашівський)⁴⁹, Ярослава Всеволодовича Суздальського (О.Толочко)⁵⁰, Івана Всеволодовича Стародубського (Й.Жатко, Б.Рамм)⁵¹. Почнімо з констатації того факту, що жодне тогочасне писемне джерело, – ані західне, ані руське, – не подає ніякої звістки про якесь посольство цих князів до Інокентія IV. Наприклад, знаменитий легат апостольського престолу до Монголії Джованні да Плано Карпіні, який перебував у Сараї тоді ж, як і Михайло Чернігівський (осінь 1246 р.) та описав його трагічну смерть⁵², нічого не говорить про контакти цього руського князя з папою. Більше того, Карпіні повертався з Орди разом із «послом князя чернігівського», отож мав можливість дістати вичерпну інформацію про політику Михайла Всеволодовича⁵³. Не говорить нічого легат і про якісь місії до папи суздальських князів, зокрема Ярослава Всеволодовича, з яким особисто зустрічався і часто спілкувався під час їхнього спільного перебування у монгольській столиці – Каракорумі⁵⁴.

Немає жодної вказівки на якесь посольство до римської курії від князів Михайла Чернігівського чи Ярослава Суздальського й у документах понтифікату Інокентія IV. Показово, що в листі до Олександра Ярославовича (Невського) від 23 січня 1248 р. папа, нагадуючи адресатові про католицькі симпатії його батька, указував на свідчення Плано Карпіні як джерело цієї інформації⁵⁵. Зрозуміло, що якби Інокентій IV приймав у себе якогось посланця від Ярослава Всеволодовича, то він напевне вказав би на нього, а не покликався б на авторитет свого легата.

Не знає нічого про посольства до римської курії від чернігівських чи владими́ро-суздальських князів сучасник Інокентія IV, його сповідник і біограф Ніколай де Курбіо (Ніколо да Кальві), який у своєму «Житті» цього папи значне

⁴⁹ Див. прим.30.

⁵⁰ Див. прим.45.

⁵¹ *Zatko J.* The Union of Suzdal: 1222–1252 // *Journal of Ecclesiastic History*. – 1957. – Vol.VIII. – №1 (April). – P.33–52; *Рамм Б.Я.* Папство и Русь в X–XV вв. – С.164.

⁵² *Джованни дель Плано Карпини.* История монгалов // *Путешествия в восточные страны Плано Карпини и Рубрука* / Под ред. Н.П.Шастиной. – Москва, 1957. – С.29.

⁵³ Там же. – С.82.

⁵⁴ Там же. – С.78–79.

⁵⁵ *Historica Russiae Monumenta, deprompta ab A.I.Turgenev* / *Акты исторические, относящиеся к России, извлечённые А.И.Тургеневым*. – Т.I. – *Petropoli* / Санкт-Петербург, 1841. – №78. – P.68–69.

місце відводить широким дипломатичним зв'язкам свого патрона з різними народами, у тому числі східноєвропейськими⁵⁶. Цілком інша ситуація спостерігається в тогочасних джерелах при висвітленні дипломатичних зв'язків римської курії з галицько-волинським княжим двором. Так, згадуваний папський легат Плано Карпіні, який двічі зустрічався і вів переговори з князями Данилом і Васильком (на початку 1246 й улітку 1247 рр.), у своїх подорожніх записках говорить про два їхніх посольства до папи: одне було відправлене з ним до Ліона у середині 1247 р., коли він повертався з Монголії й гостював більше тижня на княжому дворі у Холмі, і друге посольство, що його Данило з Васильком висилали, за словами Карпіні, «уже давніше в особі свого абата»⁵⁷.

На активні дипломатичні зв'язки, які у цей час існували між римською курією та Галицько-Волинською державою, переконливо вказує також серія листів папи Інокентія IV, направлених ним до Романовичів між 3 травня 1246 і 22 січня 1248 рр.⁵⁸ А в листі до архієпископа німецького міста Майнца від 13 вересня 1247 р. папа вже конкретно говорить про посольство до нього від «найдорожчого у Христі Данила, короля Русі» у складі «ігумена Григорія з монастиря Св. Данила та двох домініканських монахів»⁵⁹. Найвірогідніше, Інокентій IV мав тут на увазі ту місію, що її Данило Романович вислав до Ліона у товаристві Плано Карпіні наприкінці червня – на початку липня 1247 р.

І нарешті, згадуваний Ніколай де Курбюю у своєму «Житті Інокентія IV» виразно пише, що до папи приходили руські послы, після чого він відправив на Русь «легата кир абата мезанського, який привіз корону для короля Русі»⁶⁰. Хоч папський біограф не називає імені цього руського короля, але немає сумніву, що тут ідеться саме про Данила Романовича, якого справді коронував абат Опізо з Мезано.

Отже, наведені нами факти документально спростовують припущення тих дослідників, які шукали ініціатора посольства до Ліона на чолі з архієпископом Петром поза Галичो-Волинню, деь серед чернігівських чи владимиро-суздальських князів.

А тепер викладемо нашу гіпотезу щодо походження та особи галицького єпископа Петра, якого ми ідентифікуємо з руським архієпископом Петром, учасником І Ліонського собору. Стосовно походження, практично точно відомо, що він не був вихідцем із галицько-волинських земель. На це виразно вказують такі дані. По-перше, свідчення Метью Паризького, що Петро був «переслідуваний татарами, так що мусив покинути своє архієпископство, і навіть звідти втекти»⁶¹. Зрозуміло, що якби Петро походив із Галичो-Волині, він не мав би підстав так про себе твердити, адже відомо, що ці землі хоч і постраждали від татаро-монголів, усе-таки зберегли свої державні та церковні структури,

⁵⁶ *Nicolaus de Curbio. Vita Innocentii Papae IV // Muratori L.A. Scriptores Rerum Italicarum. – Mediolani, 1723. – Т.ІІІ. – Р.1. – Cap.XVII. – Р.592–592 e.*

⁵⁷ *Джованни дель Плано Карпини. История монгалов. – С.81.*

⁵⁸ *Documenta Pontificum Romanorum Historiam Ucrainae Illustrantia (1075–1953). Vol.I. Collegit A.G.Welykyj // Analecta OSBM. – Ser.II. – Sec.3. – Romae, 1953. – №12/32. – Р.28–42.*

⁵⁹ *Historica Russiae Monumenta, deprompta ab A.I.Turgenev / Акты исторические, относящиеся к России, извлечённые А.И.Тургеневым. – Р.67.*

⁶⁰ *Nicolaus de Curbio. Vita Innocentii Papae IV. – Р.592 e.*

⁶¹ Цит. за: *Паславський І. Український епізод Першого Ліонського собору (1245 р.): Дослідження з історії європейської політики Романовичів. – Л., 2009. – С.88.*

значною мірою відстоявши суверенітет. В історичних джерелах немає жодної вказівки на те, щоб татари переслідували когось із вищих духовних осіб Галичо-Волині, тим часом, як церковні ієрархи Подніпров'я та Сіверщини були ними вбиті або інтерновані, а деякі єпархії взагалі знищені (Переяславська, Білгородська, Юр'ївська). Отже, наведена інформація Метью Паризького виразно свідчить на користь утікача зі східних руських єпархій.

Другим аргументом на користь того, що посланцем Данила на Захід був не корінний галичанин чи волинянин, а виходець зі східних руських єпархій, є повідомлення «Буртонських анналів», що архієпископ Петро не знав латини⁶². Адже важко уявити, щоб який-небудь освічений галицько-волинський духовник не вмів порозумітися латиною у часи, коли Галичо-Волинь уже не одне десятиліття була пов'язана з латинською Європою династично, політично й культурно. Тим часом мешканець східних руських земель не мав практичної потреби у вивченні латинської мови, позаяк знання її там не було необхідним критерієм для успішної духовної кар'єри.

Отже, якщо владика Петро не був галицько-волинського походження, то звідки він міг походити? На нашу думку, існують вагомі, хоч і непрямі, дані, що руський гість І Ліонського собору походив із Києва. На користь цього твердження свідчать такі факти. В історичній літературі майже одностайно визнається, що в 1230-х рр. у Києві було складене якесь літописне оповідання (сказання) про татар, у котрому досить докладно описувалася битва на Калці. Цей гіпотетичний твір не зберігся, але його основний зміст дійшов до нас у складі Новгородського першого літопису⁶³. Калкська битва описана в ньому з такими фактами й деталями, яких немає у жодному іншому руському літописі того часу. Зокрема, тільки в Новгородському першому згадуються імена двох татарських воевод, які билися на ділянці фронту, що її боронив київський князь Мстислав Романович зі своїм зятем Андрієм, князем турівським. За літописним поданням, імена цих татарських воєначальників – «Чьгыркань и Тешюкань»⁶⁴. Та є ще одне джерело того часу, яке називає згаданих татарських воевод – це татарська лекція архієпископа Петра. Подаючи генеалогію ханів, Петро, серед інших Чингізидів, називає імена Тесиркан (Thesyrcan) і Чурікан (Churican)⁶⁵, які, без сумніву, ідентичні літописним «Тешюкань» та «Чьгыркань». Цей факт, з одного боку, підтверджує поширену в історіографії концепцію про залежність новгородського літописання 1220–1230-х рр. від київського, а з іншого боку – виразно вказує на київське походження архієпископа Петра, який цілком міг брати участь у написанні київського «Сказання про татар»⁶⁶.

Таким чином, якщо прийняти, що архієпископ Петро походив із Києва, то залишається тільки встановити його особу. Висловлюємо обережний здогад, що

⁶² Там само. – С.101.

⁶³ *Томашівський С.* Предтеча Ісидора... – С.237–244; *Пашуто В.Т.* Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – С.38–67.

⁶⁴ ПСРЛ. – Т.III: Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов. – Москва, 2000. – С.266.

⁶⁵ Див.: *Паславський І.* Український епізод Першого Ліонського собору (1245 р.)... – С.89, 101–102.

⁶⁶ *Томашівський С.* Предтеча Ісидора... – С.241–244; *Пашуто В.Т.* Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – С.65–67.

це – колишній ігумен київського монастиря Св. Спаса на Берестовім, який двічі згадується в Лаврентіївському літописі під 1230 і 1231 рр. У цьому ми цілком солідарні з С.Томашівським, котрий першим ідентифікував цих двох Петрів.

Нам залишається лише відповісти на цілком природне питання: яким чином київський ігумен Петро, засвідчений у літописі на початку 1230-х рр., через десять років опинився в розпорядженні галицько-волинського князя Данила? Ситуацію, за якої настоятель монастиря в Києві став галицьким єпископом, спробуємо змодельовати, спираючись на опосередковані дані та історичні реалії того часу.

Загальновідомо, що під час погрому Києва наприкінці 1240 р. значна частина киян була фізично знищена, а вціліле населення покинуло місто, шукаючи захисту хто де. Цілком можливо, що їхню долю розділив і спаський ігумен Петро, який або під час облоги Києва, або вже при погромі міста рятувався в більш безпечних місцях. На цей час єдиним кутком Русі, де ще можна було сховатися від татар, були галицько-волинські землі, адже Сіверщину, Київщину й Переяславщину ординці вже сплюндрували.

Немає сумніву, що ігумен Петро мав інформацію про жорстоке ставлення азійських кочовиків до підкореного ними населення, у тому числі й духовництва: переяславський єпископ Симеон був убитий, чернігівський владика – узятий у полон, та й сам київський митрополит Йосиф, можливо, став жертвою погрому; ще раніше від рук ординців загинув владимирський єпископ, а рязанський устиг покинути свою кафедру напередодні падіння міста. У цій ситуації перед ігуменом Петром стелився один шлях для порятунку – на захід, під крило галицько-волинських князів. Історичні джерела свідчать, що ним скористалося чимало біженців із Київщини та Сіверщини. Наприклад, відомо, що галицький намісник Доброслав щедро роздавав «волості» чернігівським боярам, які втекли в Галичину зі свого розореного краю⁶⁷.

Монах Петро волостей не потребував, тож напевне шукав притулок у котромусь із галицьких чи волинських монастирів. Але знайшов його, найімовірніше, на княжому дворі, позаяк він був неординарною постаттю на Русі-Україні, перебував, так би мовити, у вирі її політичного й церковного життя: виконував дипломатичні завдання київського та чернігівського князів (1230 р.), брав участь у церемонії висвячення ростовського єпископа, яке відбувалося 6 квітня 1231 р. у соборі Св. Софії, і (тут для нас це дуже важливо) був присутній на «соньмѣ», тобто з'їзді руських і заліських князів, що відбувався того самого дня у Святій Софії в Києві. Суздальський літописець, який, очевидно, був свідком єпископського «священья» та князівського «соньму», повідомляв, що всі присутні на цьому «світлому празнику» у Софії були запрошені до Печерського монастиря Св. Богородиці, де з цієї нагоди відбувся великий банкет, на якому «и ѣша и пиша того дни [...] множество людей»⁶⁸ князівського роду та духовного сану. Словом, спаський ігумен Петро мав якнайкращу нагоду познайомитися й нав'язати контакти з політичною, церковною елітою Русі та колишніх руських володінь.

⁶⁷ Пашуто В.Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – С.225.

⁶⁸ ПСРЛ. – Т.І: Лаврентьевская летопись. – С.457.

На галицько-волинський двір біженець із Києва ігумен Петро нагодився дуже вчасно. Саме у цей час Данило Романович заходився призначати вірних йому людей на вищі церковні посади, що осиротіли з різних причин. Так, уже згадувалося, що на місце зниклого у вирі 1237–1240 рр. київського митрополита Йосифа він поставив свого печатника Кирила. На черзі було заміщення галицької кафедри, яка стала вакантною після втечі в Угорщину єпископа Артемія. Київський ігумен Петро володів для цього всіма даними: по-перше, мав ґрунтовну богословську підготовку, котру, за свідченням «Буртонських анналів», він продемонстрував перед папською комісією; по-друге, був добре знаним у політичних і церковних колах Русі (аж двічі згадується в літописі!); і, по-третє, як киянин не був запламований співпрацею з ворогами Данила – Ростиславом та мадярами, що тоді стало загальною пошестю серед вищого галицького кліру. Останній чинник мав для Данила принципове значення при доборі кадрів на церковні посади, про що свідчить згадане вище призначення ним на митрополичий престол не когось із місцевих єпископів чи ігуменів, а свого довіреного співробітника – канцлера Кирила. Словом, більш підхожій для Данила Романовича кандидатури на вакантну галицьку кафедру, як ігумен Петро, годі було знайти.

Отже наведені нами історичні факти й рації дозволяють зробити висновок, що у середині XIII ст. реально жив і діяв єпископ Галича на ім'я Петро, а відтак є вагомі підстави внести його до реєстру галицьких єпископів. Зважаючи на активну участь цього священнослужителя в дипломатичних місіях на Схід і на Захід, йому належить також почесне місце в історії дипломатії княжої доби.

The article covers the Rus' "archbishop Petro", which in 1244–1245s took part in the I Council of Lyon (this fact confirms two medieval English sources), where he presented the detail information concerning Tatars. Also, examined the conception that Petro, mentioned in the chronicles, was the Halych bishop. The Prince Danylo Romanovych assigned him instead of Halych church hierarch Artemii that escaped to the Hungary in 1242. The author gives the assumption that ex-father superior of the Kyiv monastery of St. Spas Petro Akerovych could be the bishop Petro. The critical review of this problem, covered in the literature, is submitted.

Keywords: archbishop Petro, Halych-Volynian state, Danylo Romanovych, diocese of Halych, I Council of Lyon, Petro Akerovych.

